

Roman Romantsov

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Polityka władz polskich wobec żydowskiego szkolnictwa zawodowego we Lwowie 1919–1939

Polityka państwa polskiego wobec szkolnictwa zawodowego w okresie międzywojennym zajmowała jedno z ważnych miejsc w polityce oświatowej. Rozwój ekonomiczny pociągał za sobą potrzebę zatrudniania wykwalifikowanych pracowników w różnych gałęziach gospodarki. Szkolnictwo zawodowe w II Rzeczypospolitej miało trzy formy – państwową, samorządową i publiczną. Szkoły zawodowe dzieliły się na techniczne, rzemieślniczo-przemysłowe, mistrzowskie, handlowe, rolnicze, gospodarstwa domowego i przemysłowe. Szkoły zawodowe do 1932 roku były podzielone na dwa typy. Pierwszy typ, który stanowił większość, to zawodowe szkoły zasadnicze. Przyjmowano do nich uczniów po ukończeniu siedmioklasowej szkoły powszechnej albo czterech klas gimnazjum. Kurs nauki trwał trzy lub częściej cztery lata, w zależności od kierunku. Drugi typ – wyższe szkoły zawodowe; w II Rzeczypospolitej było ich tylko trzy: Państwowa Szkoła Budowy Maszyn i Elektrotechniki im. H. Wawelberga i S. Rotwanda w Warszawie, Szkoła Budowy Maszyn i Elektrotechniki w Poznaniu i Państwowa Morska Szkoła w Tczewie, przeniesiona później do Gdyni. Osobną kategorię stanowiły szkoły dokształcenia zawodowego przy szkołach powszechnych oraz szkoły mistrzów i nadzorców¹.

W okresie międzywojennym można wydzielić dwa etapy rozwoju szkolnictwa zawodowego w Polsce. Pierwszy etap – lata 1918–1932, od proklamowania niepodległości Polski i rozszerzenia na wszystkie szkoły zawodowe prawa polskiego do 1932 roku – reformy szkolnej Janusza Jędrzejewicza. 7 czerwca 1927 roku wydano Rozporządzenie² Prezydenta Polski I. Mościckiego o prawie przemysłowym. Była to Ustawa przemysłowa potocznie zwana Ustawą cechową. W rozporządzeniu określono warun-

¹ J. Miąso, *Szkoły zawodowe w Polsce w latach 1918–1939. Ich rozwój, organizacja i funkcje społeczne*, Wrocław 1988, s. 49–53, 76.

² Na podstawie art. 44 ust. 6 Konstytucji 1921 r. i ustawy z dnia 2 sierpnia 1926 r. prezydent Rzeczypospolitej był upoważniony do wydania rozporządzeń z mocą ustawy. Zob.: Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. zmieniająca i uzupełniająca Konstytucję Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1921 r., *Dziennik Ustaw* (dalej Dz.U.) 1926, nr 78, poz. 442, art. 5.

ki, na podstawie których można było otrzymać koncesję na uprawianie rzemiosła. Pracodawcy, który zatrudniał młodocianych pracowników nieuczęszczających do szkoły dokształcenia zawodowego, groziła kara grzywny do 1000 zł z możliwością zamiany na areszt. Młodzież pracująca za niewypełnienie obowiązku szkolnego również była karana grzywną – do 100 zł. Ustawa z 1927 roku zezwalała na dopuszczenie do egzaminu czeladniczego tylko po ukończeniu szkoły dokształcenia zawodowego³. Uprawiać rzemiosło mógł tylko ten rzemieślnik, który posiadał kartę rzemieślniczą. Żeby ją otrzymać, rzemieślnik musiał posiadać tzw. „dowód uzdolnienia” – mogło to być świadectwo ukończenia szkoły zawodowej i złożenie egzaminów czeladniczych przed Komisją Egzaminacyjną, powoływaną przez Izbę Rzemieślniczą. W Galicji rzemieślnicy żydowscy otrzymali taki „dowód uzdolnienia” jeszcze za czasów austriackich, bardziej skomplikowana sytuacja była na terenach byłego Królestwa Kongresowego⁴.

Drugi okres w dziejach szkolnictwa zawodowego w Polsce obejmuje lata 1932–1939, od reformy szkolnej J. Jędrzejewicza z 1932 r. do wybuchu II wojny światowej. Zgodnie z Ustawą szkolną z 11 marca 1932 r. szkolnictwo zawodowe obejmowało szkoły i kursy zawodowe. Wszystkie szkoły zawodowe podzielono na: 1) dokształcające szkoły zawodowe (dienne i wieczorowe); 2) zasadnicze szkoły zawodowe; 3) szkoły przysposobienia zawodowego. Dokształcające szkoły zawodowe były przeznaczone dla młodzieży, która wypełniła obowiązek szkolny, czyli ukończyła szkołę powszechną. Nauka w tych szkołach trwała trzy lata. Zasadnicze szkoły zawodowe były podzielone na trzy stopnie: 1) niższe szkoły zasadnicze – nauka trwała dwa lub trzy lata zależnie od zawodu, przyjmowano kandydatów, którzy mieli skończone 13–14 lat i świadectwo szkoły powszechnej; 2) gimnazjalny (gimnazjum zawodowe) – nauka trwała dwa lub cztery lata; dolną granicą wiekową przyjmowania uczniów było 13 lat; 3) licealny (liceum zawodowe) – program nauczania opierał się na programie gimnazjalnym, czas nauki to trzy lub cztery lata; przyjmowano kandydatów, którzy kończą w danym roku kalendarzowym 16 lat. Niezależnie od tych szkół były organizowane szkoły mistrzów i szkoły nadzorców⁵.

W okresie międzywojennym przeciętnie 80% ludności żydowskiej uczyło się w prywatnych szkołach zawodowych i tylko 20% w publicznych szkołach zawodowych (państwowych i samorządowych)⁶. We Lwowie sytuacja była podobna. W roku 1918 w ośmioklasowej Akademii Handlu było 272 uczniów, w tym 239 mężczyzn i 33 kobiety. Osób wyznania rzymskokatolickiego było 155 (57%), grekokatolickiego – 37 (14%), ewangelickiego – 4 (1%), mojżeszowego – 76 (28%). Z 272 uczniów 234 osoby zadeklarowały narodowość polską, 36 – narodowość ruską (ukraińską), innych narodowości było 2 osoby. W prywatnej męskiej czteroletniej szkole Towarzystwa

³ J. Miąso, *op. cit.*, s. 255–258.

⁴ Dz.U. 1927, nr 53, poz. 468, art. 126. Szersza analiza Ustawy przemysłowej: zob.: B. Gancarska-Kadary, *Żydowska ludność pracująca w Polsce 1918–1939*, Warszawa 2001, s. 99–102.

⁵ Dz.U. 1932, nr 38, poz. 389, art. 27–35.

⁶ B. Gancarska-Kadary, *op. cit.*, s. 262.

Szkoły Handlowej we Lwowie było 110 uczniów, w tym wyznania rzymskokatolickiego – 93 uczniów (85%), ewangelickiego – 5 uczniów (4,5%), mojżeszowego – 12 uczniów (10,5%). Narodowości polskiej – 107 uczniów, narodowości niemieckiej – 3 uczniów⁷. Młodzież żydowska we Lwowie pobierała naukę w prywatnych szkołach zawodowych albo w publicznych wieczorowych szkołach kształcenia zawodowego, które funkcjonowały przy szkołach powszechnych.

Polityka władz polskich wobec młodzieży żydowskiej w publicznych szkołach kształcenia zawodowego

We Lwowie absolwenci szkół podstawowych mogli swobodnie pobierać naukę w publicznych szkołach kształcenia zawodowego. Takie szkoły utrzymywały się ze środków samorządu albo władz państwowych. Szkoły te nie posiadały własnego lokalu, a lekcje odbywały się zwykle w szkołach powszechnych. Zajęcia były wieczorowe, od godziny 17:00 do 22:00, trzy razy w tygodniu. Poziom wykształcenia uczniów takich szkół nie był wysoki. Do szkół kształcących zawodowo przyjmowano młodzież po ukończeniu 15. roku życia. Program nauczania miał charakter ramowy. Przewidywał 12 przedmiotów z dwóch grup – ogólnej i zawodowej. Realizowany był w ciągu 12 godzin tygodniowo. Nauka trwała trzy lata. We Lwowie do takich szkół przyjmowano uczniów po ukończeniu szkoły powszechnej. W takich szkołach młodzież mogła otrzymać wykształcenie w zawodach budowlanych i mechanicznych. Językiem nauczania był język polski⁸.

W szkołach tych naukę pobierali uczniowie, którzy byli w trudnej sytuacji materialnej. Przeprowadzone badania ankietowe wśród 470 uczniów szkół kształcenia zawodowego we Lwowie wykazały, że 61,2% ankietowanych korzystało z dożywiania w szkole, 23% jadło posiłek raz dziennie, a 4% nie jadło w ogóle ciepłego posiłku. Na własnym utrzymaniu było 11,3%, na utrzymaniu rodziców – 61,1% uczniów. Najwyższe zarobki po skończeniu szkoły kształcącej były wśród fryzjerów, rzeźników i piekarzy⁹.

We Lwowie w okresie międzywojennym było 12 szkół kształcenia zawodowego, w których studiowały dzieci wyznania mojżeszowego¹⁰. Były to szkoły zawodowo kształcące: męska im. T. Czackiego z kształceniem w zawodzie fryzjerstwo; szkoła męska im. S. Staszica – z oddziałami blacharstwa i ślusarstwa; szkoła męska im. S. Sobieskiego – z oddziałami piekarskim, ślusarskim, cukierniczym, wędliniarskim, rzeźniczym; szkoła męska im. A. Kordeckiego z oddziałem stolarzy; szkoła im. G. Piramowicza z oddziałem krawców, kuśnierzy, tapicerów¹¹.

⁷ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne we Lwowie (Centralny Derżawny Istoryczny Archiw u Lwowi, dalej: CDIAL), f. 179, op. 4, spr. 437, k. 4.

⁸ J. Miąso, *op. cit.*, s. 260.

⁹ R. Szajewski, *Jak żyje i pracuje młodzież szkoły kształcącej zawodowej. (Na podstawie ankiety)*, „Głos Szkoły Zawodowej” 1934, nr 1, s. 10–12.

¹⁰ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 213, k. 2, 9.

¹¹ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 451, k. 1; CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 440, k. 11.

Tabela 1. Młodzież wyznania mojżeszowego w szkołach zawodowo kształcących we Lwowie w latach szkolnych 1925/1926 i 1926/1927

Nazwa szkoły	Liczba uczniów w roku 1925/1926	Liczba uczniów w roku 1926/1927
Szkoła im. św. Antoniego	5	14
Szkoła im. T. Czackiego	58	138
Szkoła im. J. Konarskiego	2	1
Szkoła im. M. Konopnickiej	7	13
Szkoła im. A. Kordeckiego	18	21
Szkoła im. św. Marcina	12	13
Szkoła im. św. Magdaleny	14	24
Szkoła im. A. Mickiewicza	33	18
Szkoła im. G. Piramowicza	49	51
Szkoła im. H. Sienkiewicza	1	1
Szkoła im. S. Staszica		
a) oddział budowlany	12	38
b) oddział mechaniczny	43	69
Szkoła im. S. Sobieskiego	56	31
Wszystkich uczniów	310	432

Źródło: CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 213, k. 2, 9.

W roku 1925 Zarząd Żydowskiej Gminy Wyznaniowej złożył prośbę do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego o wprowadzenie lekcji religii mojżeszowej dla każdej szkoły, do której uczęszczali uczniowie wyznania mojżeszowego¹². Władze wyraziły zgodę na nadobowiązkową naukę religii mojżeszowej w szkołach kształcenia zawodowego. W roku szkolnym 1925/1926 nauczycielami religii mojżeszowej w szkołach kształcących zawodowo byli: w szkołach im. A. Mickiewicza, im. św. Antoniego, im. M. Konopnickiej – Józef Roth, w szkole im. T. Czackiego – Herman Horowitz, w szkołach im. św. M. Magdaleny, im. J. Konarskiego – Bernanrd Konig, w szkołach im. A. Kordeckiego i im. G. Piramowicza – Michał Terkl, w szkole św. Marcina – Karol Pasarine, w szkołach im. S. Staszica i im. św. Antoniego – Mojżesz Wurm, w szkole im. S. Sobieskiego – Maurycy Weinstock¹³.

Zezwolenie na prowadzenie zajęć z religii mojżeszowej władze wydały tylko w tych szkołach kształcenia zawodowego, gdzie liczba uczniów wyznania mojżeszowego była większa niż 20 osób. Przykładowo, Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego pozwoliło wprowadzić naukę religii mojżeszowej w szkole im. św. Antoniego, gdzie było 23 uczniów tego wyznania¹⁴. Przy tym w szkole kształcącej zawodowo im. T. Czackiego w 1926/1927 r. było 148 uczniów i jeden nauczyciel (H. Horowitz) udzielał nauki religii mojżeszowej przez dwie godziny tygodniowo. W jednej klasie było 74 uczniów, co jak odnotowano w liście do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego, „było fi-

¹² CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 213, k. 1.

¹³ *Ibidem*, k. 5.

¹⁴ *Ibidem*, k. 6, 7.

zycznie niemożliwie¹⁵. Gmina Żydowska zwróciła się do władz z prośbą o podwyższenie liczby godzin nauki religii¹⁵. Władze oświatowe wydały koncesję na zwiększenie liczby godzin z religii mojżeszowej w tej szkole w 1925 roku. Zarząd Gminy Żydowskiej powiadomił H. Horowitza o możliwości prowadzenia lekcji religii mojżeszowej w wymiarze trzech godzin tygodniowo w tej szkole¹⁶.

Polityka władzy wobec szkół kształcenia zawodowego w okresie międzywojennym była przychylna, a niektóre zakłady otrzymywały dofinansowanie z budżetu miasta. Za przykład może służyć działalność dwóch szkół męskich – im. S. Staszica i im. T. Czackiego. W okresie międzywojennym w szkole im. S. Staszica kierownikiem był Antoni Arbesbauer. W zakładzie pracowało 19 nauczycieli. W roku szkolnym 1931–1932 na oddział budowlany zapisało się 152 uczniów, z których 71 wybrało kierunek ślusarski, 81 – kierunek instalacji gazo- i wodociągowej. Kierunek ślusarski ukończyło 55 uczniów, a instalatorski 72 uczniów. Szkoła posiadała dobrze zaopatrzoną bibliotekę do nauk technicznych, która liczyła 200 dzieł. Podczas studiów w szkole odbywały się wycieczki do Elektrowni Miejskiej, Gazowni Miejskiej i do Miejskich Zakładów Wodociągowych w Dobrostanach. Uczniowie założyli własne koło L.O.P.P. Dożywianie młodzieży było częściowo finansowane z funduszu miejskiego¹⁷.

W szkole kształcącej zawodowo im. T. Czackiego w latach trzydziestych XX wieku kierownikiem był Dawid Berlas, który jednocześnie pełnił funkcję kierownika powszechnej szkoły męskiej im. T. Czackiego. W szkole pracowało 11 nauczycieli: ksiądz rzymskokatolicki Antoni Kunze, ksiądz greckokatolicki Wasyli Zanczyła, nauczyciel religii mojżeszowej Karol Posarini, nauczyciele różnych przedmiotów technicznych i ogólnych: Józef Maksymilian, Edward Desberg, Tomasz Fabian, Maurycy Holzer, Zdysław Mieniewski, Jan Martyni, Esing Hirsz¹⁸. Jak już wspomniano, w szkole młodzież zdobywała zawód fryzjera¹⁹.

Podsumowując, polskie władze oświatowe zapewniły w szkołach kształcenia zawodowego z młodzieżą żydowską naukę religii mojżeszowej, lecz z powodu złej sytuacji finansowej nie mogły finansować lekcji tego przedmiotu z państwowych funduszy, więc młodzież wyznania mojżeszowego musiała płacić za lekcje religii i języka hebrajskiego. Specjalności, na których kształciła się młodzież wyznania mojżeszowego, to stolarstwo, ślusarstwo, fryzjerstwo, rzeźnictwo. Warto odnotować, iż polityka władz polskich we Lwowie nie uwzględniała w takich zakładach kształcenia zawodowego dziewcząt żydowskich, które, jak zaznaczono poniżej, pobierały naukę w żydowskich zawodowych szkołach prywatnych.

¹⁵ *Ibidem*, k. 13.

¹⁶ *Ibidem*, k. 24.

¹⁷ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 451, k. 3.

¹⁸ *Ibidem*, k. 7.

¹⁹ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 451, k. 1; CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 440, k. 11.

Polityka władz polskich wobec żydowskich prywatnych szkół zawodowych męskich

Władze polskie w okresie międzywojennym we Lwowie popierały rozwój żydowskiego szkolnictwa prywatnego. Wynikało to z kilku przyczyn. Prywatne szkolnictwo zawodowe nie potrzebowało finansowania ze strony państwa. Takie szkoły we Lwowie stały na wysokim poziomie organizacyjnym i metodycznym. Zajmując lojalne stanowisko wobec prywatnych zakładów oświatowych, władze chciały zaspokoić potrzeby oświatowe ludności żydowskiej. W tej polityce ważną rolę odgrywała postać Cecylii Kłaftenowej – pedagoga i działaczki publicznej, radnej lwowskiej rady miejskiej²⁰.

We Lwowie w okresie międzywojennym funkcjonowały dwie prywatne żydowskie szkoły rzemieślnicze dla chłopców – jedna im. A. Korkisa i druga im. M. Bernstejna. Dziewczęta natomiast uczyły się w zakładach zawodowych Towarzystwa Warsztatów Rękodzielniczych dla dziewcząt żydowskich. W okresie międzywojennym na terenach Małopolski swoją działalność rozwijała również żydowska organizacja WUZET (Towarzystwo Szerzenia Wykształcenia Zawodowego wśród Żydów Małopolski). Organizację powołano w 1923 roku z inicjatywy Cecylii Kłaftenowej, która założyła wiele szkół i kursów prywatnych dla ubogiej młodzieży²¹. W roku 1925 władze polskie zatwierdziły statut WUZET. W tymże roku Towarzystwo dysponowało 9 szkołami zawodowymi dla kobiet, 3 męskimi szkołami rzemieślniczymi, 2 szkołami dokształcenia zawodowego oraz 5 bursami rzemieślniczymi w całej Małopolsce. W roku szkolnym 1937/1938 WUZET posiadało szkoły w województwach lwowskim, stanisławowskim oraz tarnopolskim – we Lwowie, Przemyślu, Stryju, Stanisławowie, Kołomyi i innych miastach²².

W związku z tym, iż młodzieży wyznania mojżeszowego nieoficjalnie nie przyjmowano do państwowych szkół rzemieślniczych, społeczność żydowska Lwowa stworzyła własne prywatne szkoły zawodowe. W roku 1921 we Lwowie powstał Tymczasowy Komitet Rzemieślniczej Szkoły im. Abrahama Korkisa, który w 1922 r. postanowił wybudować Bursę Rzemieślniczą im. A. Korkisa przy ul. Teresy (ul. Oleksandra Newskiego) obok Żydowskiego Domu Akademickiego. Komitet zwrócił się do Żydowskiej Gminy Wyznaniowej z prośbą o sprzedaż lokalu dla szkoły rzemieślniczej za 1 000 000 mpk. W roku 1923 złożył wniosek (przy osobistym udziale C. Kłaftenowej) do JCA (Żydow-

²⁰ Cecylia Kłaftenowa (1881–1939?) – pedagog, działaczka społeczna, radna miasta Lwowa. Możliwe, że była spokrewniona z Zygmuntem Kłaftenem, właścicielem (wraz z Józefem Popielem) salonu fotograficznego przy ul. Jagiellońskiej 11 (dziś ul. Gnatiuka 11). Skończyła Uniwersytet Lwowski, studiowała nauki przyrodnicze, filozofię, psychologię oraz literaturę. W latach 1907–1920 pracowała w Instytucie Biologicznym Uniwersytetu Lwowskiego. Była założycielką wielu szkół zawodowych dla biednych i osieroconych dziewcząt żydowskich na terenach województw lwowskiego, stanisławowskiego oraz tarnopolskiego. Zob.: http://www.lvivcenter.org/uk/lia/persons/person/?ci_personid=115, inf. z: 23.04.2013.

²¹ B. Garncarska-Kadary, *op. cit.*, s. 108. O działalności WUZET zob.: *Rocznik jubileuszowy Związku dla szerzenia wykształcenia zawodowego wśród Żydów w Małopolsce „Wuzet” oraz Kalendarz na rok 1937–5697*, Lwów 1936.

²² K. Rędziński, *Szkolnictwo żydowskie we Lwowie w latach 1918–1939*, [w:] *Edukacja międzykulturowa w wymiarze instytucjonalnym*, red. J. Nikitorowicz, M. Sobecki, Białystok 1999, s. 342.

skie Towarzystwo Kolonizacyjne Popierania Pracy Rolnej i Rzemieślniczej) i do JOINT (Amerykańsko-Żydowski Połączony Komitet Rozdzielczy) oddziału w Warszawie o dofinansowanie budynku i szkoły rzemieślniczej. Dzięki poparciu i znajomościom C. Klaftenowej i posła Adolfa Henryka Silberscheina w tymże roku Towarzystwo otrzymało 16 tys. zł dotacji²³. W następnych latach na budowę budynku szkolnego zebrano kwotę 400 tys. zł, a na zakup warsztatów otrzymano subwencję od JCA i Jointu w sumie 30 tys. zł²⁴.

Władze miejscowe nie przeszkadzały w organizacji i tworzeniu szkoły. W roku 1923 Sąd Okręgowy we Lwowie wydał rozporządzenie o zezwoleniu na budowę bursy rzemieślniczej, a 4 listopada tegoż roku położono kamień węgielny pod salę maszynową²⁵. Urząd Wojewódzki Lwowski 11 listopada 1924 roku zatwierdził statut Towarzystwa²⁶. Szkołę zawodową im. A. Korkisa otwarto w 1926 roku. Do szkoły przyjmowano absolwentów siedmioklasowej szkoły powszechnej. W pierwszym roku przyjęto 200 osób. Byli to uczniowie z żydowskich rodzin kupieckich i rzemieślniczych oraz ortodoksyjnych²⁷.

Program nauki w szkole zawodowej obejmował: stolarstwo meblowe i budowlane, ślusarstwo, monterstwo elektrotechniczne, monterstwo gazociągowe i wodociągowe, szoferstwo, naukę o fotografii²⁸. W dziedzinie nauk teoretycznych ogólnokształcących stosowano program nauk państwowych różnego typu. W roku szkolnym 1924/1924 przyjęto 60 uczniów. W przyszłości planowano przyjąć około 150–190 uczniów²⁹. Zakład miał służyć popularyzacji wśród młodzieży żydowskiej zawodów robotniczych: „szkoła zawodowa odwraca mnóstwo młodzieży żydowskiej od przepełnionych zawodów, tak zwanych wolnych i od zawodu pseudo-handlowego”³⁰.

Nauka w szkole odbywała się w języku polskim. Oprócz tego kierownictwo szkoły popularyzowało rozwój języka hebrajskiego i kultury hebrajskiej. W roku 1928 kierownictwo szkoły rzemieślniczej im. A. Korkisa zwróciło się do Żydowskiej Gminy Wyznaniowej o przeznaczenie dla szkoły 25 egzemplarzy książek hebrajskich z funduszu gminy dla niezamożnych uczniów „w celu racjonalnego prowadzenia nauki języka hebrajskiego w szkole”. W tymże roku Gmina Żydowska zakupiła dla szkoły zawodowej książkę Jakuba Fichmana *Laszen uca Sefer* (Warszawa 1926)³¹.

²³ CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 763, k. 1, 7, 8.

²⁴ K. Rędziński, *op. cit.*, s. 344.

²⁵ CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 763, k. 12.

²⁶ *Ibidem*, k. 26.

²⁷ K. Rędziński, *op. cit.*, s. 344.

²⁸ CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 763, k. 12.

²⁹ *Ibidem*, k. 13.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 763, k. 24. Jakub Fichman (ur. 1881 Belcy w Besarabii, zm. 1958 Tel Awiw) – poeta i krytyk literacki piszący w jęz. hebrajskim oraz jidysz. Debiutował w 1901 roku. W roku 1912 osiadł w Palestynie, gdzie wykładał historię literatury żydowskiej w seminarium pedagogicznym w Jaffie. W okresie I wojny światowej przebywał w Odessie, a w latach 1922–1924 w Warszawie na zaproszenie wydawnictwa Sztybel. W roku 1925 powrócił na stałe do Palestyny;

Od roku 1937 szkoła zawodowa przekształciła się w gimnazjum mechaniczne. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego 19 czerwca 1937 r. zezwoliło na otwarcie gimnazjum mechanicznego dla Stowarzyszenia Warsztatów Rękodzielniczych im. A. Korkisa we Lwowie na podstawie spełniania warunków ustawy z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach i zakładach naukowych i wychowawczych³². Od roku 1937/1938 szkołę zawodową im. A. Korkisa podzielono na czteroletnie Gimnazjum Mechaniczne i trzyletnią Szkołę Rzemieślniczą Stolarską. Przy szkołach zorganizowano również kurs przysposobienia zawodowego. Szkoły mieściły się we własnym czteropiętrowym budynku przy ul. św. Teresy 28 (ul. Oleksandra Newskiego). Szkołom nadano prawa szkół publicznych³³. Według statutu, właścicielem szkół było Stowarzyszenie Warsztatów Rękodzielniczych dla młodzieży żydowskiej im. A. Korkisa. Szkoły miały za zadanie praktyczne i teoretyczne przygotowanie młodzieży żydowskiej do wykonywania w przemyśle robót kowalskich, ślusarskich, tokarskich i stolarskich oraz wychowywanie uczniów na świadomych swych obowiązkach obywateli państwa polskiego. Szkołę prowadzono dla młodzieży płci męskiej, wyznania mojżeszowego, narodowości polskiej i żydowskiej. Do I klasy przyjmowano kandydatów, którzy przedstawili świadectwo ukończenia VI klasy szkoły powszechnej III lub II stopnia i skończyli w danym roku kalendarzowym 14 lat i nie przekroczyli 17. roku życia oraz posiadali odpowiedni rozwój fizyczny i zdali egzamin wstępny. W szkole obowiązywał język polski nauczania. Nauka odbywała się według państwowych programów gimnazjum mechanicznego. Podczas nauki używano tylko dozwolonych przez władze podręczników i środków dydaktycznych. Indywidualny kierunek szkoły polegał na „urzeczywistnieniu idei przewarstwienia młodzieży żydowskiej i w skierowaniu jej do zawodów produkcyjnych i związaniu jej z tym zawodem, w szczególności zaś w skierowaniu jej do zawodu ślusarsko-mechanicznego”³⁴. W roku szkolnym 1937/1938 w pierwszej klasie gimnazjum mechanicznego było 96 uczniów, a w 1938/1939 już 172 uczniów, wszyscy wyznania mojżeszowego. W zakładzie aktywnie rozwijała się „praca świetlicowa w duchu polskim”, odbywały się odczyty referatów uczniowskich oraz nauczycielskich z historii i gospodarki polskiej, zabawy towarzyskie, polskie uroczystości państwowe. W gimnazjum funkcjonowały następujące organizacje szkolne: samorząd uczniów, gminy klasowe, Koło L.O.P.P., Koło L.M. i K., Koło T.P.B.S.P., Koło rodzicielskie³⁵.

Po skończeniu szkoły część absolwentów wyemigrowała do Palestyny, gdzie w Tel Awiwie założyli metalową spółdzielnię wytwórczą. Absolwenci emigrowali również do innych państw: Francji, Belgii, Holandii, Argentyny i Brazylii³⁶.

był redaktorem literackich czasopism hebrajskich oraz wydawcą. Zob.: http://www.varshe.org.pl/teksty-zrodlowe/o-miejscach/101-dom-literacki#footnotes_25, inf. z: 20.04.2013.

³² CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 731, k. 1.

³³ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 732, k. 1.

³⁴ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 731, k. 2.

³⁵ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 732, k. 1.

³⁶ K. Rędziński, *op. cit.*, s. 344.

Tabela 2. Skład grona nauczycielskiego gimnazjum mechanicznego im. A. Korkisa we Lwowie w roku szkolnym 1937/1938

Nazwisko i imię	Przedmiot
Grzegorz Bodjan	Dyrektor
Maksymilian Brauer	Matematyka
Haracy Horowitz	Kierownik warsztatów
dr Karol Klein	Język polski, geografia gospodarcza
Seweryn Propst	Fizyka, chemia, rysunki
dr Emanuel Schenker	Rysunki
dr Daniel Weizen	Religia możeszowa
Isydor Zinn	Ćwiczenia cielesne
Chaskiel Fass	Ślusarstwo
Warb Kleinkopf	Ślusarstwo
Grzegorz Oleksyn	Kowalstwo
Chaim Spach	Ślusarstwo

Źródło: CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 732, k. 1.

Polityka władz polskich wobec zawodowej szkoły żydowskiej im. M. Bernstejna była zróżnicowana. Historia szkoły sięga XIX wieku. Została założona w 1864 roku. Mark Bernstejn urodził się w Brodach w rodzinie żydowskiej, przez długi czas mieszkał w Odessie. Zmarł 3 kwietnia 1849 roku we Lwowie, cały majątek przeznaczył na utworzenie fundacji „Ku kształceniu i materialnemu wspieraniu żydowskiej młodzieży rzemieślniczej w Polsce”. Otwarcie fundacji nastąpiło w 1864 roku³⁷. Szkoła zawodowa im. M. Bernstejna mieściła się we Lwowie w budynku szkoły powszechnej im. A. Kohna przy ul. Stanisława 5. W okresie międzywojennym właścicielem była Fundacja im. Marka Bernstejna. Oficjalna nazwa szkoły to Szkoła Prywatna Dokszałcająca dla Metalowców im. Marka Bernstejna. Nauka w zakładzie trwała trzy lata³⁸.

W szkole programy nauczania odpowiadały programom szkół państwowych. Przyjmowano uczniów po skończeniu 6 lat szkoły powszechnej. Do I wojny światowej koszty nauki uczniów pokrywała szkoła z kapitału własnego oraz subwencji państwowych. W okresie 1919–1939 szkoła utrzymywała się z subwencji różnych instytucji. Poważne wsparcie zapewniała JCA³⁹.

W roku 1927 władze oświatowe wydały zarządzenie, według którego zakład kształcił złotników, optyków, rytowników, zegarmistrzów i przedstawicieli pokrewnych zawodów⁴⁰. Od roku szkolnego 1930/1931 władze przyznały szkole subwencję na zakup książek do biblioteki zakładu oraz na zakup rysunków technicznych⁴¹. Polityka władz oświatowych wobec prywatnych szkół zawodowych była uzależniona od rozporządzeń wyższych organów władzy. Zgodnie z Ustawą przemysłową z 1927 roku uczniowie szkoły

³⁷ CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 1196, k. 2.

³⁸ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 813, k. 1.

³⁹ CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 1196, k. 8.

⁴⁰ *Ibidem*, k. 2.

⁴¹ *Ibidem*, k. 2.

zawodowej im. M. Bernstejna musieli uczęszczać do szkół zawodowo doksztalających, ponieważ szkoła nie posiadała praw szkoły publicznej. Z kolei zgodnie z Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej o prawie przemysłowym od 7 czerwca 1927 r. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego 23 marca 1931 r. wydało okólnik nr L. III 1570/31 o obowiązku uczęszczania uczniów prywatnych szkół do publicznych szkół zawodowo doksztalających, ponieważ „świadectwo ukończenia terminu wystawione przez mistrza nie uwalnia ucznia od obowiązku dalszego doksztalcenia. [...] nauka u mistrza nie daje bowiem ogólnego wykształcenia zawodowego. Uczeń nie może stać się czeladnikiem dopóki nie złoży egzaminu przed komisją Izby Rzemieślniczej, do którego może być dopuszczony tylko wtedy, jeżeli będzie świadectwo ukończenia szkoły doksztalającej. Kierownictwo nie może pod żadnym warunkiem zwalniać ucznia od uczęszczania do szkoły. Mistrzowie umyślnie nieposyłający uczniów do szkoły, oraz sami uczniowie zaniedbujący naukę z własnej winy, podlegają karze według art. 126 Rozporządzenia Prezydenta od 7 czerwca 1927 r.”⁴².

Tabela 3. Skład grona nauczycielskiego szkoły zawodowej im. M. Bernstejna we Lwowie w roku szkolnym 1929/1930

Nazwisko i imię	Przedmiot
Spat Herman	Dyrektor, rysunki i geometria, język polski
Berlas Dawid	Język polski, stylistyka, historia, fizyka
Damm Albert	Higiena
Hirsch Eising	Arytmetyka
Lakser Marek	Rysunki, zawodowe technologie, geometria
Wurm Nachum	Księgowość, kalkulacja
Altendorf Adolf	Złotnictwo, towaroznawstwo, ćwiczenia praktyczne

Źródło: CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 1196, k. 3.

Tabela 4. Rozkład zajęć w szkole zawodowej im. M. Bernstejna w roku szkolnym 1929/1930

Przedmiot	I klasa	II klasa	III klasa	Godziny w tygodniu
Religia możeszowa i historia Żydów	1	1	1	3
Język polski i stylistyka przemówienia handlowego	2	2	–	4
Nauka o Polsce	1	1	2	4
Nauka o Polsce	4	–	–	4
Arytmetyka	–	2	–	2
Księgowość	–	1	1	2
Kalkulacja	–	–	1	1
Higiena ogólna i zawodowa	4	–	–	–
Rysunki odręczne i geometria	–	–	–	4
a) kreślenie				
b) rysunki zawodowe i geometria				

⁴² *Ibidem*, k. 3. Por.: Dz.U. 1927, nr 53, poz. 468, art. 126.

Przedmiot	I klasa	II klasa	III klasa	Godziny w tygodniu
Technologia	–	4	4	8
Fizyka	–	1	1	2
Towaroznawstwo	–	–	1	1
		–	1	1
Wszystkich godzin	12	12	12	36

Źródło: CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 1196, k. 4.

W roku szkolnym 1924/1925 w szkole im. M. Bernstejna były trzy klasy: I – 48 uczniów; II – 38 uczniów; III – 15; wszystkich – 101 uczniów, z których 23 osoby – dzieci kupców, 23 – dzieci rękodzielników, 35 – dzieci robotników. Do szkoły uczęszczało 36 dzieci osieroconych przez ojca⁴³. Liczba uczniów spadła w latach trzydziestych XX wieku. W roku 1929/1930 nie było naboru uczniów. W roku szkolnym 1930/1931 w zakładzie studiowało 78 uczniów. W klasie I – 27, w klasie II – 25, w klasie III – 26. Pięciu uczniów zrezygnowało i na koniec roku było 73⁴⁴.

Tabela 5. Frekwencja młodzieży w szkole zawodowej im. M. Bernstejna we Lwowie w latach 1924–1931

Rok	1924/1925	1925/1926	1926/1927	1927/1928	1930/1931
Uczniowie	101	123	85	71	73

Źródło: CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 813, k. 6, 7, 10.

Tabela 6. Uczniowie szkoły zawodowej im. M. Bernstejna w roku szkolnym 1925/1926

Zawód	Wszyscy	Klasa I	Klasa II	Klasa III
Ślusarz	27	16	7	4
Fotograf	3	2	1	–
Grawer	8	2	6	–
Złotnik	43	15	15	13
Inny zawód	11	5	5	1
Monter	17	10	5	2
Optyk	7	1	6	–
Zegarmistrz	4	1	1	2
Litograf	1	–	1	–
Mechanik	1	–	–	1

Źródło: CDIAL, f. 179, op.4, spr. 813, k. 6.

⁴³ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 813, k. 3.

⁴⁴ CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 1196, k. 7.

Tabela 7. Uczniowie szkoły zawodowej im. M. Bernstejna w roku szkolnym 1930/1931

Zawód	Wszyscy	Klasa I	Klasa II	Klasa III
Optyk	7	–	2	5
Rytownik	9	2	4	3
Stebnik	7	1	4	2
Złotnik i jubiler	37	11	10	11
Zegarmistrz	5	2	3	–
Fotograf	3	3	–	–
Malarz szydeł	1	1	–	–
Malarz pokojowy	1	1	–	–
Sz muklerz	1	1	–	–

Źródło: CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 1196, k. 7.

Tabela 8. Budżet szkoły zawodowej im. M. Bernstejna na rok szkolny 1929/1930

Przychód	Suma zł	Rozchód	Suma zł
<i>Subwencja Gminy Żydowskiej na:</i>		Lokal	320
Opał	320	Światło	360
Światło	360	Opał	560
Lokal	500	Płaca dyrektora	
Subwencja w gotowce	400	i nauczycieli	7640
Subwencja ICA	2500	Usługa	360
Subwencja magistratu Lwowa	1000	Pomoce naukowe	240
Subwencja Rządu	2000	Biblioteka dla	
Wpisowe od uczniów	240	uczniów	150
Datki jednoroczne	1460	Splata pożyczki	2380
Pożyczka	3170		
Suma za rok	12 010	Suma za rok	12 010

Źródło: CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 1196, k. 8.

Najwięcej uczniów w szkole zawodowej im. M. Bernstejna kształciło się na złotników i ślusarzy. Młodzież uczyła się tam również fachu zegarmistrza, fotografa i szmuklerza. Szkoła utrzymywała się z opłat za studia od uczniów i z dotacji od organizacji żydowskich – JOINT albo JCA. Szkołę im. M. Bernstejna wspierały finansowo władze miejskie Lwowa, ale wsparcie to nie było wystarczające. Negatywny wpływ na rozwój szkoły miała Ustawa przemysłowa z 1927 r., która spowodowała w latach trzydziestych spadek liczby uczniów. Po 1932 roku szkoła przekształciła się w prywatną szkołę dokształcenia zawodowego fundacji im. M. Bernstejna. Okres nauki trwał również trzy lata, po ukończeniu szkoły uczniowie musieli zdać egzamin przy Izbie Rzemieślniczej przed specjalną komisją⁴⁵. W takiej formie szkoła funkcjonowała do początku II wojny światowej.

⁴⁵ Szkoły zawodowe w Okręgu Lwowskim: informator, Lwów 1939, s. 46.

Polityka polskich władz wobec żydowskich szkół zawodowych Towarzystwa Warsztatów Rękodzielniczych dla dziewczyn żydowskich we Lwowie

Szkolnictwo zawodowe wśród kobiet żydowskich we Lwowie było skupione wokół Towarzystwa Warsztatów Rękodzielniczych Cecylii Kłaftenowej dla dziewcząt żydowskich. Żydówki we Lwowie nie miały możliwości kształcenia się w publicznych szkołach zawodowych. Wynikało to z kilku przyczyn – nie było wystarczającej liczby państwowych żeńskich szkół zawodowych we Lwowie, polityka władz nie sprzyjała przyjmowaniu osób wyznania mojżeszowego do państwowych szkół zawodowych, prywatne szkolnictwo żydowskie dla kobiet miało dobrą bazę do nauki i wykwalifikowaną kadre, ponieważ lepszą niż zakłady państwowe tego typu.

Towarzystwo Warsztatów Rękodzielniczych dla dziewcząt żydowskich we Lwowie założono w 1915 roku. Celem Towarzystwa było zakładanie i utrzymywanie we Lwowie i w innych miejscowościach Galicji warsztatów rękodzielniczych, które dawałyby żydowskiej młodzieży żeńskiej ogólne i zawodowe wykształcenie. Założycielkami towarzystwa były Cecylia Kłaftenowa, Laura Obbartowa, dr Ada Reichensteinowa, Cecylia Wechslerowa, Zuzanna Landesowa, Ada Dresdnerowa⁴⁶.

Przed wojną we Lwowie nie było żadnej instytucji, która nauczałaby zawodu lub zapewniała zatrudnienie. Jeszcze w 1915 roku podczas inwazji rosyjskiej na Lwów garstka kobiet żydowskich na czele z dr Cecylią Kłaftenową zainicjowały utworzenie tak zwanych „warsztatów szkolnych”, ale inicjatywa spotkała się z brakiem zrozumienia i poparcia ze strony władzy rosyjskiej. Dopiero w kwietniu 1915 roku po kilku prośbach do władz miejskich Lwowa o zezwolenie na otwarcie zakładu prezydent miasta Tadeusz Rutowski obiecał pomoc w Radzie Miejskiej i po uzyskaniu subwencji od Żydowskiego Komitetu Ratunkowego udało się stworzyć tę instytucję. D. Lilien, który był na uchodźstwie, odstąpił 12 pokoi przy ul. Sykstuskiej 23 (ul. Doroszenko), a C. Kłaftenowa pożyczyła od prywatnych osób 14 maszyn do szycia, krzesła i inne sprzęty (pożyczono od p. Wechslerowej, Buerowej, Olbertowej, Carowej, Schweberowej, Nestel). Inwentarz wypożyczono z Żydowskiego Klubu Mieszkańskiego, Towarzystwa Jad Charuzim, Towarzystwa im. Bernarda Goldmana i od osób prywatnych – p. Schweberowej, Goldfarbowej i innych. Wśród uczennic zakładu były również osoby dorosłe, matki, urzędniczki, analfabetyki⁴⁷. Założyciele mieli za cel szkolenie młodzieży w różnych rękodzielach w połączeniu z kształceniem ogólnym. Ze względu na zakaz nauczania wydany przez władze rosyjskie szkoły zostały zamknięte, a uczennice zmobilizowane do pracy zawodowej. Po wycofaniu się ze Lwowa Rosjan zaczęła się nauka teoretyczna. Wśród ludności żydowskiej Lwowa było dużo dziewcząt, które chciały uczyć się w tym zakładzie; jak zaznaczono, „napór był ogromny”⁴⁸. Otwarto dział krawiecki, bieliźniarski, haftu, modniarstwa, trykotażu, koronkarstwa. W zakładzie w roku szkolnym 1916/1917 pracowało 200 dziewcząt, które

⁴⁶ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1544, k. 2.

⁴⁷ *Ibidem*, k. 4–5; *I Sprawozdanie Towarzystwa Warsztatów Rękodzielniczych dla dziewcząt żydowskich we Lwowie za lata 1915, 1916, 1917 i 1918*, Lwów 1919, s. 3.

⁴⁸ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1544, k. 5.

otrzymywały wyżywienie, obuwie i odzież. Wytworzone produkty wysyłano do ochronek, sierocińców i sklepów. Naukę zawodową uzupełniono nauką teoretyczną; w szkole wykładali: rabin Lewi Freud, prof. Majer Bałaban, dr Antoni Korkis, dr Cecylia Klafte-nowa, dr Salomon Permuter, Otylia Buchstabowa⁴⁹. Każdy z działów miał odpowiednią kierowniczkę fachową, na 150 uczestniczek prawie 50 otrzymywało wynagrodzenie. Wszystkie pracownice miały zapewnione śniadanie i obiad. Posiłki wydawała kuchnia miejska na rachunek warsztatów. Produkty wytworzone w warsztatach sprzedawano w sklepach lwowskich. Jednak słaby ruch handlowy w miesiącach okupacji rosyjskiej był niekorzystny dla warsztatów. Po objęciu władzy we Lwowie przez Austriaków nastąpiła zmiana na lepsze⁵⁰. Jesienią 1915 roku warsztaty przeniosły się do nowego dwupiętrowego budynku przy ul. Piekarskiej 6 (ul. Pekarska), ofiarowanego przez Cecylię Wechslerową. W roku 1917 utworzono internat dla żydowskich sierot wojennych – był to pierwszy zakład w tym regionie, który zaopiekował się osieroconą młodzieżą żeńską. Internat wraz z warsztatami mieścił się w tym budynku przez 6 lat⁵¹.

Wojna polsko-ukraińska w listopadzie 1918 roku spowodowała zamknięcie szkoły na miesiąc. W grudniu 1918 roku ponownie reaktywowano warsztaty, ale ze względu na bezpieczeństwo funkcjonowały one w godzinach przedpołudniowych. Normalne warunki do nauki i pracy uczennic powróciły wiosną 1919 roku⁵². Rada Szkolna Lwowska udzieliła Towarzystwu Warsztatów Rękodzielniczych koncesji nr L. 514/V na prowadzenie szkoły zawodowej dla dziewcząt żydowskich 31 VII 1919 roku. Koncesję zatwierdziło Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego reskryptem z dnia 4 XII 1922 r. nr 11176/22 P. III. Szkoła zawodowa żeńska swój system kształcenia zaczerpnęła od warszawskich szkół tego typu. Warsztaty nadal były czynne również dla osób powyżej 18. roku życia. Do szkoły zawodowej uczęszczały dziewczęta żydowskie, które posiadały odpowiednie przygotowanie. W roku 1919 Towarzystwo zakupiło dwupiętrowy budynek przy ul. Piekarskiej 9 za cenę 600 000 Mpk. W roku szkolnym 1922/1923 nadbudowano III piętro za 100 000 złotych. Dofinansowanie budownictwa było możliwe dzięki składkom od zamożnych osób żydowskiego pochodzenia oraz subwencji Joint. Budowę kierował architekt Józef Awin⁵³.

Wizytacja szkoły przeprowadzona 4 i 5 maja 1920 roku przez inspektora Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego Ludwika Miskyego wypadła pozytywnie, a poziom nauczania oceniono jako wysoki. 18 lipca 1923 roku kurator Okręgu Szkolnego Lwowskiego, Stanisław Sobiński, po kolejnej wizytacji wyraził uznanie dla dr C. Klafte-nowej za wzorowe prowadzenie szkoły⁵⁴. Od 1924 roku szkoła była subsydiowana przez MWRiOP⁵⁵. Towarzystwo Warsztatów Rękodzielniczych wspierał finansowo magistrat

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *I Sprawozdanie Towarzystwa Warsztatów...*, s. 9.

⁵¹ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1544, k. 6.

⁵² *I Sprawozdanie Towarzystwa Warsztatów...*, s. 19–20.

⁵³ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1544, k. 7.

⁵⁴ *Ibidem*, k. 1, 3.

⁵⁵ *Ibidem*, k. 9.

Tabela 9. Statystyka uczennic w szkole zawodowej Towarzystwa Warsztatów Rękodzielniczych dla dziewcząt żydowskich we Lwowie w latach 1915–1931

Rok	Liczba uczennic
1915	143
1916	67
1917	89
1918	79
1919	124
1920	132
1921	210
1922	294
1923	327
1924	319
1925	297
1926	324
1927	369
1928	361
1929	354
1930	332
1931	365

Źródło: CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1544, k. 7.

Lwowa⁵⁶. Kuratorium Okręgu Szkolnego wraz z MWRiOP wizytowały zakłady Towarzystwa i stale kontrolowały proces nauki. W wyniku przeprowadzonych inspekcji placówki Towarzystwa charakteryzowały się wzorową organizacją i wysokim poziomem nauczania. Uczennice brały udział w krajowych wystawach w 1923 i 1924 roku, jako jedyne przedstawicielki żydowskich żeńskich szkół zawodowych w Polsce, a także w powszechnej wystawie krajowej w Poznaniu w 1929 r. oraz w wystawie regionalnej w Tarnopolu w 1931 roku⁵⁷.

Pozytywne opinie o szkole zawodowej znajdujemy u inspektora szkolnego L. Miśkiego, który odwiedził zakład w czerwcu 1923 roku: „Szkola rozwija się nadzwyczajnie: zdobyto obce fundusze uzupełnione składkami miejscowej plutokracji żydowskiej i wystawiono trzecie piętro nad domem dwupiętrowym przy ul. Piekarskiej 9. Pod względem obsady przedmiotów siłami nauczycielskimi szkoła stoi wysoko i wiele wyżej niż szkoły małopolskie państwowe. Klasy są, z wyjątkiem klasy II, liczne, o programie mieszanym krawiecko-bielżniarskim i mają dwa odziały a) przemysłowy średni i b) zawodowy niższy. Przy klasie I i II osobno istnieje szkoła hafciarska. Wprowadza się dział ubierania lalek. W programie wzorowanym na planach szkół państwowych mają hebrajszczyznę, a obok tego język francuski. Szkoła na własną rękę przeprowadza

⁵⁶ Szkoła corocznie otrzymywała dofinansowanie od magistratu, a od roku szkolnego 1937/1938 – finansowe subwencje od państwa: CDIAL, f. 174, op. 4, spr. 1704, k. 1–4, 7–10, 12, 17, 18, 21, 24.

⁵⁷ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1544, k. 9.

u siebie egzaminy końcowe, którymi obejmuje wszystkie uczennice bez wyjątku. Szkole nie [...] można odmówić praw publiczności”⁵⁸.

W 1924 roku L. Misky odnotował, iż przy dziale krawieckim pracuje dział specjalny, prowadzony przez wykwalifikowane w Wiedniu nauczycielki. Oprócz tego w gronie nauczycielskim siedem osób posiadało doktorat, inni mieli wyższe wykształcenie uniwersyteckie. L. Misky podkreślił drugą cechę szkoły – charakter wybitnie wyznaniowy i narodowo żydowski. „Gdy żydowska szkoła w Krakowie podkreśla swój żydowski, ale zarazem tylko polski charakter, gdy w składzie grona nauczycielskiego szkoła ma trzy katoliczki, a język hebrajski uważa się w tej szkole za obcy i niepotrzebny, tu we Lwowie uczy się języka hebrajskiego (obok judaistyki) a duch narodowo żydowski, syjonistyczny [...] w formie bardzo łagodniej, raczej kontemplacyjnej niż wojowniczej daje się wyczuć na każdym kroku. Narodowe stroje, motywy zdobnicze, zabytkowe hafty i tkaniny, [...] wypełniają oszklone witryny ze zbiorów muzealnej wartości. [...] Szkoła robi specjalny wysiłek ku motywom swoistym narodowo-żydowskim, aby młodzież wychowywać w tym duchu. [...] Działalność ta nie posiada cech wojowniczych w przeciwieństwie do antysyjonistycznego charakteru szkoły krakowskiej p. Franklowej. Obok wykładanej nauki języka hebrajskiego, po hebrajsku jest nauka judaistyki. Jest to przedmiot o zwyczajach żydowskich, świętach, przepisach prawnych i zwyczajach, instytucjach żydowskich (jak nauka o Polsce). Tekstów hebrajskich tu nie ma. Po hebrajsku uczy się tylko na lekcjach z języka hebrajskiego⁵⁹. W stosunku do przedmiotu Nauka o Polsce współczesnej – p. Franklowna traktuje go zbyt powszechnie. Natomiast poważnie miejsce zajmuje wśród innych przedmiotów – język polski i literatura polska⁶⁰. Na dobrym poziomie było nauczanie języka polskiego w szkole zawodowej, o czym może świadczyć sprawozdanie inspektora Heleny Sołowny z roku szkolnego 1932/1933: „dr Silberowna prowadzi naukę języka polskiego poprawnie, w sposób sztywny, przy egzaminie końcowym wykazały uczennice zamiłowanie do przedmiotu. Czytanie po polsku pokazało zupełną biegłość w opanowaniu języka w słowie i piśmie”⁶¹.

W roku szkolnym 1927/1928 szkoła posiadała działy krawiectwa, bielizniarstwa, haftu i modniarstwa. Nauka przedmiotów była organizowana według programu MWRiOP. Wśród przedmiotów – religia możeszowa, język polski, język hebrajski, historia Żydów, historia Polski, geografia, nauka o Polsce współczesnej, rachunki, księgowość, korespondencja, język francuski lub niemiecki, geometria, rysunki odręczne i zawodowe, towaroznawstwo, kostiumologia, fizyka, chemia życia codziennego, higiena, śpiew i gimnastyka. Nauka zawodowa dzieliła się na zajęcia teoretyczne i praktyczne. Grono nauczycielskie składało się z 16 nauczycieli, którzy uczyli przedmiotów teo-

⁵⁸ *Ibidem*, k. 1–2.

⁵⁹ Do nauki języka hebrajskiego w szkołach zawodowych Towarzystwa wykorzystywano podręczniki Sefatejnu, Limoniwrit, Helaszon. Oprócz tego na zajęciach z religii możeszowej uwzględniono tematy z historii Żydów. Zob.: CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1549, k. 11, 27, 41.

⁶⁰ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1545, k. 3.

⁶¹ *Ibidem*, k. 31.

retycznych i 11 nauczycieli przedmiotów zawodowych. W roku szkolnym 1927/1928 do szkoły zgłosiło się 425 uczennic. Szkoła była przepelniona i w roku szkolnym 1928/1929 przyjęto tylko 374 uczennice. W roku szkolnym 1927/1928 szkołę ukończyło 349 uczennic⁶².

Tabela 10. Plan nauki w dziale przemysłowym szkoły zawodowej Towarzystwa Warsztatów Rękodzielnictwa dla dziewcząt żydowskich we Lwowie w roku szkolnym 1927/1928

Nazwa przedmiotu	Liczba godzin w klasie I	Liczba godzin w klasie II	Liczba godzin w klasie III
Religia	1	1	1
Język polski	2	2	2
Nauka o Polsce współczesnej	–	–	1
Historia Polski i powszechna	2	2	2
Język hebrajski	2	2	–
Język francuski	2	2	1
Język niemiecki (nadobowiązkowy)	–	–	2
Rachunki, rachunkowość, handel	2	3	2
Geometria	1	–	–
Fizyka	2	–	–
Chemia życia codziennego	–	2	–
Higiena	–	–	1
Towaroznawstwo	–	1	1
Kosmetologia	–	–	1
Rysunki	4	4	4
Śpiew	1	–	–
Zajęcia praktyczne	23	25	27
Liczba godzin	42	44	45

Źródło: CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1546, k. 4.

Władze zezwoliły uczennicom szkół zawodowych na korzystanie z taryfy ulgowej przy przejazdach kolejami państwowymi oraz miejską koleją elektryczną. Rodzicom uczennic, jeżeli byli funkcjonariuszami państwowymi, na podstawie rozporządzenia MWRiOP z 12 marca 1929 r. nr III. T. 1692/29, przysługiwało prawo zwrotu opłat czesnego. Władze oświatowe przychylnie odniosły się również do utworzenia przy szkole komisji egzaminacyjnej z czeladnictwa dla absolwentów szkoły w dziale krawiectwa⁶³.

⁶² CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 966, k. 3.

⁶³ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1544, k. 9.

Tabela 11. Uczennice szkoły zawodowej Towarzystwa Warsztatów Rękodzielniczych dla dziewcząt żydowskich we Lwowie w roku szkolnym 1927/1928

Dział/klasa	I	II	III	Razem
Krawiecki	64	74	69	207
Bielżniarstwa	21	12	9	42
Hafciarski	16	20	8	44
Modniarski	23	16	17	56
Uczennic w roku studiów	124	122	103	349

Źródło: CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 966, k. 3.

Oprócz szkoły zawodowej w roku szkolnym 1927/1928 uruchomiono kursy jednoroczne dla 80 uczennic. W szkole zawodowej funkcjonowały: zrzeszenie uczniowskie, koło samopomocy szkolnej dla wsparcia niezamożnych koleżanek, biblioteka szkolna, koło dramatyczne, spółdzielnia uczniowska, kram szkolny. Przy szkole działał związek absolwentek. Celem Związku było ułatwienie znajdowania pracy, wzajemna pomoc, dalsze kształcenie⁶⁴. Własnością zakładu był również internat dla sierot żydowskich we Lwowie. Istniał od 1917 roku i opiekował się osieroconą lub bezdomną młodzieżą pragnącą się kształcić. W roku szkolnym 1927/1928 przebywało w nim 74 wychowanków. Internat utrzymywał się z datków i ofiar, subwencji magistratu Lwowa. Kierownictwo Towarzystwa warsztatów rękodzielniczych starało się o dofinansowanie od rządu na internat⁶⁵.

Tabela 12. Budżet zawodowej szkoły żeńskiej Towarzystwa Warsztatów Rękodzielniczych dla dziewcząt żydowskich we Lwowie na rok szkolny 1928/1927

Przychód	Suma zł
Wpisowe od 127 uczennic (3 zł za osobę)	381
Czesne od 373 uczennic	23 851
Wkładki członków towarzystwa	5222
<i>Zasilki:</i>	
a) MWRiOP	15 000
b) Gminy Żydowskiej	3600
c) Magistratu Lwowa	3500
d) Centralnej Komisji Opieki nad Sierotami Żydowskimi	3600
JCA	10 000
Państwowa loteria kasowa	300
Fabryka drożdży w Lesienicach	400
Towarzystwo Akcyjne Browarów Lwowskich	500
Stowarzyszenie Bnej Brit Leopold	1000
Wpływy z wyrobów warsztatowych	5250
Inne przychody	3409,98
Pożyczka bankowa i prywatna	28 022,73
Suma za rok	104 835,79

Źródło: CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 966, k. 1-2.

⁶⁴ CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 966, k. 3.

⁶⁵ *Ibidem*, k. 16.

W okresie międzywojennym przy Towarzystwie funkcjonowały pracownie szkolne: bieliźniarko-hafciarska i krawiecka, w której pracowały absolwentki szkół oraz uczennice. Dzięki otrzymanej od władz oświatowych koncesji (koncesja od 8 października 1930 roku nr III. 3466/30) w roku szkolnym 1930/1931 otwarto szkołę dokształcającą rękodzielnictwa żeńskiego, kursy zawodowe, warsztaty szkolne, jednoroczną szkołę gospodarstwa domowego. Najwięcej uczniów miał zakład krawiecki. W zakładach wspierano żydowskie idee narodowe. W szkole istniał dział haftu złotego z elementami tradycji żydowskich, tworzony w celu ozdobienia parochetów synagogalnych⁶⁶.

Organizacja szkoły zawodowej w latach trzydziestych XX wieku opierała się na ustawie o ustroju szkolnym z dnia 11 marca 1932 roku⁶⁷. Szkoła miała za zadanie kształcenie dla przemysłu krawieckiego pracowników, którzy byliby uprawnieni do wykonywania robót krawieckich. Była przeznaczona dla młodzieży płci żeńskiej wyznania mojżeszowego. Kurs trwał 3 lata. Do szkoły przyjmowano uczennice, które przedstawiły świadectwo ukończenia klasy VI szkoły powszechnej, skończyły w danym roku kalendarzowym 13 lat i nie przekroczyły 17. roku życia oraz złożyły egzamin wstępny⁶⁸.

Tak zwanym indywidualnym kierunkiem szkoły było „ureczywistnienie idei produktywizacji żeńskiej młodzieży żydowskiej w podniesieniu jej poziomu kulturalnego i gospodarczego w zaznajomieniu jej z wartościami kultury żydowskiej. Pielęgnowaniu tychże wartości w zakresie kultury estetycznej w zachowaniu tradycji religijnej – święcenie soboty, przestrzeganie przypisów rytualnych w zakresie gospodarstwa domowego”⁶⁹.

Nauka w szkołach Towarzystwa odbywała się w języku polskim, według programu obowiązującego w średniej szkole zawodowej żeńskiej z dodatkową nauką języka hebrajskiego. Szkoły miały za cel udostępnienie i ułatwienie jak najszerszym masom żydowskiej młodzieży przygotowania zawodowego, gospodarczego oraz wykształcenia ogólnego przy jednoczesnym poszanowaniu tradycji religijno-narodowych przez nauczanie języka hebrajskiego i historii Żydów, świętowanie sobót i świąt żydowskich, przestrzeganie przepisów rytualnych, pielęgnowanie dziedzictwa narodowego żydowskiego⁷⁰.

W latach trzydziestych XX wieku polskie władze oświatowe – Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego i Urząd Wojewódzki – nie czyniły żadnych przeszkód w wydawaniu koncesji na prowadzenie szkół Towarzystwa różnego typu. Urząd Wojewódzki Lwowski nie miał żadnych zastrzeżeń wobec lokalu dla szkoły zawodowej⁷¹. W roku 1934 Towarzystwo Warsztatów Rękodzielnictwa dla dziewczyn żydowskich otrzymało od magistratu Lwowa dofinansowanie w sumie 2500 zł⁷².

W tym czasie Towarzystwo posiadało: 1) szkołę zawodową rękodzielnictwa typu średniego (od roku szkolnego 1936/1937 przekształcono ją w prywatne gimnazjum kra-

⁶⁶ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1544, k. 8.

⁶⁷ Dz.U. 1932, nr 38, poz. 389.

⁶⁸ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 698, k. 8.

⁶⁹ *Ibidem*, k. 9.

⁷⁰ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1550, k. 31.

⁷¹ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 698, k. 33–35.

⁷² CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 966, k. 84–85.

wiecko-bielizniarskie z czteroletnim kursem nauki)⁷³; 2) szkołę zawodową rękodzielnictwa typu niższego z pięcioma oddziałami szkoły powszechnej, w której wydzielono działy: a) krawiecki, b) bielizniarski, c) hafciarski (nauka trwała trzy lata); 3) szkołę kształcącą rękodzielnictwa dla dziewcząt uczących się zawodu w prywatnych pracowniach krawieckich i bielizniarskich – nauka trwała również trzy lata; 4) warsztaty szkolne rękodzielnicze dla młodzieży i osób starszych z ukończoną czwartą lub piątą klasą szkoły powszechnej (nauka trwała trzy lub dwa lata); 5) jednoroczną szkołę gospodarstwa domowego; 6) krótko- i długotrwałe kursy gospodarstwa domowego; 7) jednoroczne kursy zawodowe kroju i szycia. Towarzystwo Warsztatów Rękodzielniczych dysponowało własną biblioteką uczniowską liczącą 487 dzieł (600 tomów) oraz własną biblioteką podręczników szkolnych liczącą 354 dzieła⁷⁴. W sierpniu 1939 roku MWRiOP zgodziło się na likwidację szkoły krawiecko-bielizniarskiej w zamian za utworzenie dwóch szkół – krawieckiej i bielizniarskiej⁷⁵. Młodzież pochodziła z najuboższych warstw społeczności żydowskiej Lwowa i całej Polski. Sieroty stanowiły 40% ogólnej liczby uczennic⁷⁶.

W okresie międzywojennym w szkole pracowało od 15 do 25 nauczycieli. W szkole zawodowej oprócz przedmiotów według programu MWRiOP prowadzono lekcje języka hebrajskiego i religii mojżeszowej⁷⁷.

Tabela 13. Grono nauczycielskie szkoły zawodowej Towarzystwa Warsztatów Rękodzielniczych dla dziewcząt żydowskich we Lwowie w roku szkolnym 1937/1938

Imię i nazwisko	Przedmiot nauczania
Józef Dromelslager	Religia mojżeszowa
Lazar Schachner	Religia mojżeszowa
Karol Klein	Język polski
Henryka Silberowa	Język polski
Frederyka Rottensteich	Geografia i nauka obywatelstwa
Jechidah Mellerowa	Język hebrajski
Sylwia Fischlewowa	Język niemiecki
Ignacy Bombach	Język angielski
Anna Schorr	Rachunkowość i chemia
Helena Godfischer	Rysunki
Maria Ceschwindowa	Rysunki
Bruscha Portulak	Gimnastyka
Elżbieta Gottesmann	Śpiew
Jetti Anisfeld	Krawieczyna
Sarah Brenner	Bielizniarstwo
Antonina Kesslerowa	Haft i towaroznawstwo
Ada Berhang	Gospodarstwo domowe

Źródło: CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1704, k. 19.

⁷³ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 698, k. 29.

⁷⁴ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1544, k. 10.

⁷⁵ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 698, k. 49.

⁷⁶ CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 966, k. 70.

⁷⁷ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1704, k. 21.

Tabela 14. Rozkład zajęć w szkole zawodowej Towarzystwa Warsztatów Rękodzielniczych dla dziewcząt żydowskich we Lwowie

Nazwa przedmiotu	I klasa	II klasa	III klasa
Religia	2	1	1
Język polski	3	2	2
Język hebrajski	2	2	2
Język niemiecki	2	2	–
Historia Polski	2	1	2
Nauka obywatelstwa	–	–	–
Geografia gospodarcza	–	2	–
Chemia	–	2	–
Higiena	–	–	2
Ćwiczenia cielesne	1	1	1
Śpiew	1	1	1
Towaroznawstwo	–	–	2
Rachunki i rachunkowość	2	2	1
Wiadomości z etnogenezy historii ubiorów	–	2	2
Rysunki	4	4	4
Zajęcia praktyczne	23	22	24
Godzin tygodniowo	42	44	46

Źródło: CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1551, k. 5.

W szkołach Towarzystwa popierano naukę religii mojżeszowej i języka hebrajskiego. Przykładowe zagadnienia z nauki religii mojżeszowej w szkole zawodowej to: klasa III: ruch narodowy żydowski (Pinskler, Herzl, Achad Haam, Smoleński), rozwój języka hebrajskiego i twórczości żydowskiej (Bialik, Czernichowski, Mendele, Perec, Szolom Alejchem, Asz), wojna światowa (deklaracja Bałfóra, pokój wersalski, umowa w San Remo), wskrzeszenie Polski, Piłsudski jako geniusz czynu wyzwolenczego Polski⁷⁸.

Absolwentki szkoły zawodowej w większości pracowały samodzielnie, część wyjechała do Palestyny, Stanów Zjednoczonych, Argentyny, Francji.

Tabela 33. Losy absolwentek sierocińca TWR we Lwowie w 1934 r.

Losy	Liczba absolwentek
Wykonuje samodzielnie rzemiosło	82
Pracuje jako czeladniczka	33
Pracuje jako instruktorka w szkołach zawodowych	12
Pracuje w gospodarstwie domowym	14
Pracuje jako nauczycielka i jako urzędniczka	29
Wyemigrowało do Palestyny, Stanów Zjednoczonych, Egiptu, Argentyny, Francji, Afryki, Szwajcarii – 37 wróciły do rodziny w kraju	42
Zmarły	4

Źródło: CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 966, k. 84.

⁷⁸ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1551, k. 7.

W jednym z pism do MWRiOP Towarzystwo stwierdziło, iż absolwentki szkół zawodowych nie natrafiają na żadne przeszkody w otrzymywaniu pracy w warsztatach, a w większości pracowni zajmują stanowiska kierownicze⁷⁹.

Polskie władze popierały rozwój prywatnych szkół zawodowych we Lwowie, które szerzyły wiedzę zawodową wśród młodzieży żydowskiej. Społeczność żydowska Lwowa zakładała takie szkoły z powodu nieprzyjmowania młodzieży żydowskiej do państwowych szkół zawodowych. Przy tym polityka władz polskich wobec prywatnych szkół zawodowych we Lwowie była przychylna. Funkcjonowaniu zakładów Towarzystwa Warsztatów Rękodzielniczych dla dziewcząt żydowskich sprzyjały Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego oraz Urząd Wojewódzki Lwowski. Magistrat Lwowa wspierał działalność tych placówek, przedzielając dotację z budżetu miasta.

Streszczenie: Polityka państwa polskiego w okresie międzywojennym wobec szkolnictwa zawodowego zajmowała jedno z ważnych miejsc w polityce oświatowej. Rozwój ekonomiczny wymagał wykwalifikowanych pracowników w różnych gałęziach gospodarstwa. Młodzież żydowska we Lwowie pobierała naukę w prywatnych szkołach zawodowych albo w publicznych wieczorowych szkołach dokształcenia zawodowego, które funkcjonowały przy szkołach powszechnych. Polskie władze popierały rozwój prywatnych szkół zawodowych we Lwowie, które szerzyły wiedzę zawodową wśród młodzieży żydowskiej. Społeczność żydowska Lwowa zakładała takie szkoły z powodu nieprzyjmowania młodzieży żydowskiej do państwowych szkół zawodowych. Magistrat Lwowa wspierał działalność tych placówek, przedzielając dotację z budżetu miasta.

Słowa kluczowe: mniejszość żydowska, szkolnictwo zawodowe, okres międzywojenny, polityka państwa polskiego

The policy of the Polish authorities towards Jewish vocational education in Lviv 1919–1939

Abstract: The policy of the Polish state in the interwar period towards vocational education occupied one of the most important places in education policy. Economic development required skilled workers in various branches of the farm. Jewish students in Lviv were educated in private vocational schools or in public evening vocational schools, which operated at the public schools. Polish authorities supported the development of private vocational schools in Lviv, which spread the professional knowledge among the Jewish youth. The Jewish community of Lviv founded such schools because Jewish youth was not admitted to state vocational schools. The Lviv municipality supported the activities of these facilities by splitting the subsidy from the city budget.

Keywords: Jewish minority, vocational education, interwar period, Polish state policy

⁷⁹ CDIAL, f. 179, op. 4, spr. 1553, k. 8–9.

Политика польских властей по отношению к еврейскому профессиональному образованию во Львове в 1919–1939 гг

Аннотация: Политика польского государства в межвоенный период по отношению к профессиональному образованию занимала одно из важных мест в образовательной политике. Экономическое развитие требовало квалифицированных работников в разных отраслях хозяйственной жизни. Еврейская молодежь во Львове получала образование в частных профессиональных учебных заведениях или в общественных вечерних учебных заведениях профессиональной переподготовки, которые действовали при общеобразовательных школах. Польские власти поддерживали развитие частных профессиональных учебных заведений во Львове, которые распространяли профессиональные знания среди еврейской молодежи. Еврейская община Львова основывала такие школы в связи с тем, что еврейскую молодежь не принимали в государственные профессиональные учебные заведения. Мэрия Львова поддерживала деятельность этих заведений, выделяя субсидии из городского бюджета.

Ключевые слова: еврейское меньшинство, профессиональное образование, межвоенный период, политика польского государства

Bibliografia

Źródła

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne we Lwowie (Centralnyj Derżawny Istoryczny Archiw u Lwowi).

Dziennik Ustaw 1926, 1927, 1932.

„Głos Szkoły Zawodowej” 1934, nr 1.

Rocznik jubileuszowy Związku dla szerzenia wykształcenia zawodowego wśród Żydów w Małopolsce „Wuzet” oraz Kalendarz na rok 1937–5697, Lwów 1936.

Szkoły zawodowe w Okręgu Lwowskim: informator, Lwów 1939.

Sprawozdanie Towarzystwa Warsztatów Rękodzielniczych dla dziewcząt żydowskich we Lwowie za lata 1915, 1916, 1917 i 1918, Lwów 1919.

Literatura

Miąso J., *Szkoły zawodowe w Polsce w latach 1918–1939. Ich rozwój, organizacja i funkcje społeczne*, Wrocław 1988.

Garncarska-Kadary B., *Żydowska ludność pracująca w Polsce 1918–1939*, Warszawa 2001.

Edukacja międzykulturowa w wymiarze instytucjonalnym, red. J. Nikitorowicz, M. Sobiecki, Białystok 1999.

Strony internetowe

http://www.lvivcenter.org/uk/lia/persons/person/?ci_personid=115

http://www.varshe.org.pl/teksty-zrodlowe/o-miejscach/101-dom-literacki#footnotes_25